

Roman Kamienik

Ucieczka Labienusa : przyczynek do wojny domowej Cezara z Pompejuszem

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 32, 29-46

1977

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Duruy'a tę nadzieję żywił również Cynceron, który łudził się, że po przejściu Labienusa „nowy Hannibal” jest już prawie pokonany.³ Zasługuje na przytoczenie stanowisko G. Ferrero, który pisze „[...] nie wiemy dokładnie, jakie do tego skłoniły go powody. Zdaje się, że istniały już od pewnego czasu między Cezarem i Labienusem rozbieżności i tarcia, i że po wojnie z Wercyngetoryksem, w której jedyne wielkie, prawdziwe zwycięstwo nad Senonami i Paryzjami odniósł Labienus, nieznaną plebejusz, który wzbogacił i wyniósł się dzięki przyjaźni Cezara, wyobraził sobie, że jako wódz jest większy od Cezara”.⁴ W. E. Heitland uważa, że ucieczka Labienusa była po części spowodowana nietrafną oceną sił, choć, według jego przypuszczenia, musiały istnieć jeszcze inne przyczyny, których bliżej nie określa.⁵ G. Veith jest zdania, że Labienus, świadomy swych zasług i przekonany, że jest Cezarowi potrzebny, niemal niezbędny, żądał od niego ustępstw, których jednak nie uzyskał; w tej sytuacji potajemnie, pozostawiwszy pieniądze i bagaże opuścił Cezara.⁶ A. von Mess powiada, że Labienus uważał się nie tylko za równego Cezarowi, ale był przekonany, że go przerasta; czuł jednak, że Cezar go nie docenia i nie uważał za wskazane, by mu pomagać w zdobyciu władzy.⁷ M. Gelzer sądził, że Labienus był wielokrotnie samodzielny wodzem.⁸ Dążenie do odegrania samodzielnej roli przez Labienusa podkreślał także E. Meyer; Labienus, współtowarzysz Cezara w obozie demokratycznym, pomógł mu w uzyskaniu urzędu najwyższego kapłana (*pontifex maximus*), ale nie chciał dłużej działać na rzecz Cezara. Musiał również myśleć o własnej przyszłości; przejście do obozu republikańskiego otwierało przed Labienusem wielkie możliwości, choć w rzeczywistości zawiódł się.⁹

³ W. Duruy: *Histoire des Romains*, t. III, Paris 1881, s. 293.

⁴ G. Ferrero: *Wielkość i upadek Rzymu*, t. II, Poznań bd. s. 208.

⁵ W. Heitland: *The Roman Republic*, t. III, Cambridge 1923, s. 278, por. s. 283.

⁶ G. Veith: *Caesar*, Leipzig 1912, s. 97.

⁷ A. von Mess: *Caesar, sein Leben, seine Zeit und seine Politik bis zur Begründung seiner Monarchie. Ein Beitrag zur Geschichte und Biographie Caesars*, „Das Erbe der Alten”, Heft 7, Leipzig 1913, s. 150. *Labieni divitiae — Cicero: Ad Atticum VII 7, 6: eius divitiae Caesaris liberalitati debitae mihi non placent [...] et Labieni divitiae et Mamurrae placent et Balbi horti et Tusculum. Sed horum omnium fons unus est.* por. *aurum gallicum* w anegdotycznej opowieści u Waleriusza Maksymusa VIII 14, 5.

⁸ M. Gelzer: *Caesar der Politiker und Staatsmann*, Stuttgart und Berlin 1921, s. 145.

⁹ E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius*, 3 Aufl. Stuttgart und Berlin 1922, s. 346. por. Stoffel: *Histoire de Jules César*, t. I, Paris 1887; T. R. Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*, vol. III, Oxford 1923, s. 252; R. E. Adcock [w:] *Cambridge Ancient History*, vol. IX, Cambridge 1932, s. 635, 638; M. Gelzer: *Pompeius*, München 1949, s. 215.

R. Syme określił Labienusa jako pompejańczyka, który nie chciał dłużej stać u boku Cezara, skoro ten chwycił za oręż przeciwko republice.¹⁰ Syme poszedł więc w ślady Cycerona dzieląc jego opinię, o czym będzie mowa niżej. Warto jednak nadmienić, iż J. Carcopino odrzucił interpretację Syme'a jako niesłuszną.¹¹ Ostatnio W. B. Tyrrel uznał jednak tęzę Syme'a, a L. R. Taylor akceptowała ją w pełni.¹²

W polskiej literaturze o ucieczce Labienusa wzmiankuje bez próby wyjaśnienia jej przyczyn K. Kumaniecki, a pomija ją zupełnie L. Piotrowicz i Wolski.¹³ Wymienione wyżej poglądy na przyczyny zdrady Labienusa dowodzą różnorodności sądów i sprawiają, że kwestia jest nadal otwarta, a do najnowszej wypowiedzi w tej sprawie W. B. Tyrrela niejednokrotnie będziemy nawiązywać. Należy więc wrócić do źródeł, a przede wszystkim spojrzeć na sylwetkę Labienusa i ocenić jego dotychczasową działalność polityczną.

Tytus Labienus pochodził z Picenum, prawdopodobnie z Cingulum, na co wskazywałoby obdarowanie przez niego tego miasta, które zawdzięczało mu swoje budowle.¹⁴ Jako trybun wojskowy Labienus wraz z Cezarem służył w Cylicji w latach około 78—74 p.n.e. pod dowództwem prokonsula P. Serwiliusza.¹⁵ W Rzymie wystąpił w obozie antysenackim, należał więc do ugrupowania demokratycznego i współdziałał z Cezarem.¹⁶ W 62 r. trybunowie ludowi, T. Appiusz i T. Labienus przeprowadzili uchwałę o przyznaniu nadzwyczajnych zaszczytów Pompejuszowi po jego powrocie z wojny z Mitrydatesem; miał on występować w stroju triumfatora w czasie igrzysk cyrkowych, a w stroju urzędowym podczas widowisk teatralnych, w obydwu okolicznościach w złotym wieńcu.¹⁷ Nie dowodzi

¹⁰ R. Syme: *The Allegiance of Labienus* [w:] „Journal of Roman Studies” XXVIII 1938, 113.125; tegoż: *The Roman Revolution*, Oxford 1939, s. 68.

¹¹ J. Carcopino: *Histoire romaine*, t. II: *La république romaine de 133 à 44 av. J.-C., 2 partie, César*, Paris 1960, Addenda III ad p. 685, Nr 14.

¹² Wm. Blake Tyrrel: *Labienus Departure from Caesar in January 49 B. C.* [w:] „Historia”, XXI, 3, 1972, s. 426—436; L. R. Taylor: *Caesar and the Roman Nobility* [w:] „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1942, LXXIII, s. 19.

¹³ K. Kumaniecki: *Cyceron i jego współczesni*, Warszawa 1959, s. 182—186; L. Piotrowicz: *Dzieje Rzymskie* [w:] *Wielka Historia Powszechna*, t. III, Warszawa 1934, s. 448; por. J. Wolski: *Historia Powszechna, Starożytność*, Warszawa 1965, s. 305.

¹⁴ Münzer: *Labienus* [w:] Pauly - Wissowa: *Realencyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. XII, Hlbbd. 23, Stuttgart 1924, col. 260; Syme: *The Roman Revolution*, s. 31; L. R. Taylor: *Labienus and the Status of the Picene Town Cingulum*, „Classical Review”, 1921, XXXV, s. 158—159.

¹⁵ Cicero: *Pro Rabirio*, perd. 21.

¹⁶ Cicero: *Pro Rabirio*, perd. 4, 11—13, nazywa Labienusa *homo popularis*.

¹⁷ Meyer: *op. cit.*, s. 38; Münzer: *op. cit.*, col. 201; Carcopino: *op. cit.*, s. 666.

to jednak, że Labienus był pompejańczykiem. Po powrocie ze Wschodu Pompejusz spotkał się, jak wiadomo, z jawną niechęcią senatu, a w dwa lata później doszło do zawarcia z Cezarem i Krassusem tajnego porozumienia, zwanego pierwszym triumwiratem. Labienus reprezentuje więc siły przeciwstawiające się polityce senatu i współdziałał z Cezarem. On to przeprowadził sprawę przyznania Cezarowi godności najwyższego kapłana.¹⁸ Inspirowany przez Cezara Labienus wystąpił jako oskarżyciel w procesie Rabiriusza i żądał dla oskarżonego kary śmierci. Oskarżony nie był winien zarzucanych mu czynów, to jest zamordowania Saturnina, było to bowiem uderzenie (nieskuteczne) w senat, a Rabiriusz został wybrany jedynie na „kozła ofiarnego”. Sytuacja była napięta, a nastroje dla Labienusa nieprzychylnie. Kiedy na zgromadzeniu centurialnym toczyła się debata, pretor i augur, Kwintus Metellus Celer, który popierał go, zdjął ze wzgórza Janikulum signum i w wyniku tego komicja przerwano; do głosowania nie doszło, a ponowne komicje nie zostały już zwołane.¹⁹

Oto działalność polityczna Labienusa, którą określają dwa fakty: Labienus występował zawsze w opozycji antyсенackiej i zawsze współdziałał z Cezarem. Od tej pory Labienus prawdopodobnie nie piastował żadnych urzędów do czasu, gdy został legatem Cezara w Galii, gdzie zdobył najwyższe zaszczyty i bogactwo.²⁰

Można stwierdzić, że Labienus zawdzięczał Cezarowi wiele, zresztą zawsze dotrzymywał mu wierności. Ten znów cenił swego legata wysoko.²¹ W Galii Labienus był, zwłaszcza w czasie nieobecności Cezara, jego rzeczywistym zastępcą i rzecznikiem. Kiedy Cezar udawał się do Italii, jemu przekazywał dowództwo.²² Labienus brał udział we wszystkich działaniach wojennych Cezara, a niejednokrotnie dowodził nimi samodzielnie. W 57 r. stanął na czele trzech legionów, a w bitwie przeciw Nerwiom zdecydował o zwycięstwie. W 55 r. dowodził jazdą w wojnie z Trewerami i wojskiem w kraju Eburonów, w 54 r. odparł Trewerów. W dwa lata później stał na czele jazdy w wojnie z Trewerami i pobił Morinów, był też dowódcą w kraju Eburonów i znów odparł Trewerów. Do walki z nimi ponownie prowadził wojska w r. 53, a w wojnie przeciw Paryzjom, dowodząc dwoma legionami, zdobył Lutecję i wycofał się bez strat do Agedincum. W bitwie pod Alezją Cezar jemu zawdzięczał zwycięstwo. Zimą r. 52—51 Labienus spędził w kraju Sekwanów.²³

¹⁸ Münzer: *op. cit.*, col. 201.

¹⁹ Cassius Dio XXXVII 26, 1; XXXVII 28, 4; Münzer: *op. cit.*, col. 260; Meyer: *op. cit.*, s. 15; Adcock: *op. cit.*, s. 487—489; Carcopino: *op. cit.*, s. 668—670.

²⁰ Jako *legatus pro praetore*, Tyrrel: *op. cit.*, s. 425.

²¹ Cassius Dio XLI 4, 3; Cicero: *Ad familiares* XVI 12, 4.

²² Plutarch: *Caesar* 34, 5; *Pompeius* 64, 3; Cassius Dio XLI 3, 3; XLI 4, 4.

²³ Tyrrel: *op. cit.*, s. 424—425.

Jak z powyższego zestawienia wynika, Labienus był doskonałym wodzem i wiele sukcesów Cezara w Galii było jego dziełem; posiadał względną samodzielność, a podczas nieobecności Cezara był jego pełnomocnikiem. Jednakże mimo wszystko podlegał Cezarowi, był jego legatem. Jest więc możliwe, że Labienus po tylu sukcesach nie był zadowolony z faktu, iż podlegał Cezarowi; przypuszczenia, że mogło dojść do rozdzwieńków między prokonsulem a jego legatem, można uznać za prawdopodobne, a w każdym razie wykluczyć ich się nie da. Nie znane są jednak szczegóły, toteż trzeba jedynie snuć domysły.

Tezę, iż Labienus nie chciał uczestniczyć w zamachu Cezara na republikę ze względu na swe rzekomo republikańskie przekonania, należy odrzucić jako nieuzasadnioną. R. Syme, wysuwając ją, powtórzył pogląd Cyncerona.²⁴ Teza E. Meyera głosząca, że Labienus, któremu Cezar powierzył administrację Galii Przedalpejskiej, nawiązał rzekomo kontakty z określonymi ugrupowaniami w senacie, również nie jest uzasadniona.²⁵ Danych źródłowych dotyczących domniemanych rozmów Labienusa z senatem nie mamy, jakkolwiek pewne poszlaki można znaleźć u Hircjusza, którego należy przytoczyć: BG VIII 52,1 Oxf.: *Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret adduci potuit.*"

A więc obóz senacki usiłował przeciągnąć na swoją stronę Labienusa, jednakże bez skutku. Tyrrel przyjmuje, że Labienus również wysunął swą kandydaturę, gdy Cezar ubiegał się o konsulat na r. 49. Hipoteza ta jest zaiste ciekawa, jednakże mało prawdopodobna, nie poparta przecież żadnymi argumentami i nie wynikająca z przytoczonego tekstu, na który autor się powołuje. *Commendatio*, o której w tekście mowa, musi odnosić się wyłącznie do Cezara.²⁶

Z Labienusem korespondował również Cynceron. W końcu 54 r. wysłał on listy do brata Kwintusa, który służył w Galii u Cezara, oraz do Labienusa i Liguriusza.²⁷ Treści listów Cyncerona do Labienusa nie znamy, nie wiadomo również, czy to była regularna korespondencja. W jednym z li-

²⁴ Cicero: *Ad Atticum* VII 12, 5; *Ad familiares* XIV 14, 2; Syme: *The Allegiance* [w:] „Journal of Roman Studies”, XXVIII, 1938, s. 113—125.

²⁵ Meyer: *op. cit.*, s. 289.

²⁶ Tyrrel: *op. cit.*, s. 430, 438; *emendatio* Kraffera — *maior ei commendatio* przyjął Syme.

²⁷ Cicero: *Ad Quintum fr.* III 5, 7; III 5, 9; III 5, 2: [...] *et ad Labienum et ad Ligurium litteras dabo*; III 6 (8) 2: [...] *Caesarisne tabellariis ut is ad te protinus mittat, an Labieni*, por. *Ad familiares* XIV 14, 2; Tyrrel: *op. cit.*, s. 431.

stów Cynceron pyta brata Kwintusa, czy ma wysłać listy do niego do Galii przez posłańca Cezara czy Labienusa, którego kurierzy musieli być w Rzymie niezależnie od gońców Cezara. Z tego wynika, że Labienus utrzymywał korespondencję z Rzymem, ale z kim konkretnie w stolicy nad Tybrem, nie wiemy. Nie jest wykluczona korespondencja z przedstawicielami stronnictwa senackiego, Meyer miałby więc słuszność. Warto jednak zwrócić uwagę, że przejście Labienusa na stronę republikanów było dla Cyncerona niespodzianką. Oczywiście, Labienus nie mógł pisać o zamiarze przejścia na stronę nieprzyjaciela w listach do swych przyjaciół w Rzymie, gdyby doszło do wojny, ale jeśli byłyby jakiejkolwiek negocjacje w tej sprawie, Cynceron nie byłby zaskoczony. Przepuszczenie Meyera wydaje się więc mało prawdopodobne.²⁸

Datę przejścia Labienusa na stronę republikanów można ustalić w przybliżeniu na podstawie listów Cyncerona, który pisze o tym Attykowi. Według Meyera, Labienus przeszedł na stronę republikanów około 13—14 stycznia 49 r.²⁹ O ile w liście do Attyka (*Ad Att. VII 11,1*) Cynceron donosił o samym wydarzeniu (*Labienus a Caesare discessit*), to w następnym mamy już jego komentarze na ten temat. Pisał on, że jest prawie pewne, iż Labienus opuścił Cezara, a ponieważ był jego przyjacielem i zaufanym, opuścił go więc z miłości ojczyzny, (*Ad Att. VII 12,3*): „*Labienus ab illo discessisse propemodum constat [...] Damnasse enim sceleris hominem amicum rei publicae causa videretur; quod nunc quoque videtur, sed minus prodest: non enim habet, cui prosit;*” *Ad Att. VII 12,5*: „*eumque arbitror paenitere, nisi forte id ipsum est falsum, discessisse illum*”. *Ad fam. XIV 14,2*: „*Labienus rem meliorem fecit*”. Jednakże motywy przytoczone przez Cyncerona, a przyjęte przez Syme'a, że Labienus nie chciał być współuczestnikiem zbrodni, tj. napaści na Rzeczpospolitą („*socius sceleris esse noluit*”, *Ad fam. XVI 12,4*), są tylko domysłem; są to wyłącznie rozważania i przypuszczenia Cyncerona; nie znał on bliżej Labienusa, zwłaszcza że w ostatnich latach przebywał w Cylicji i nie mógł znać istotnych przyczyn zwrotu, jakiego dokonał legat Cezara.

Wydaje się, że bliżej prawdy jest Kasjusz Dion, który podaje, że Labienus nie chciał się już zadowolić rolą legata, ale pragnął odegrać samodzielniejszą rolę.³⁰ Podaje on, że Cezar znał jakoby aspiracje i roszczenia swego legata, w wyniku czego odnosił się do niego z rezerwą, a sytuacja Labienusa, który uważał się za pokrzywdzonego, stawała się nieznośna; w

²⁸ Gdyby Pompejusz wiedział, że Labienus przejdzie na stronę republikanów, z pewnością wspomniałby o tym w senacie w dniu 17 stycznia, patrz Tyrrel: *op. cit.*, s. 431; Było to jednak zaskoczenie i tak przyjmuje Meyer: *op. cit.*, s. 289, Anm. 5; Münzer: *op. cit.*, col. 266.

²⁹ Meyer: *op. cit.*, s. 292 i n.

³⁰ Cassius Dio XLI 4, 4.

cbawie, by nie spotkało go coś gorszego, przeszedł na stronę nieprzyjaciela. Żywił on nadzieję, że w obozie republikańskim przypadnie mu wielka rola, chociaż w rzeczywistości i tu pozostał w cieniu. Można też uznać za słuszne stwierdzenie F. Münzera, które zasługuje, by je przytoczyć: „Diese Begründung seines Parteiwechsels bei Dio XLI 4,4 ist die einzige aus dem Altertum vorliegende, ist psychologisch durchaus wahrscheinlich und ist daher die berechtigte Grundlage für die an der entsprechenden Stelle eingelegte Charakteristik bei Mommsen, dem die Marschälle Napoleons Parallelen bieten”.³¹

Radość w obozie republikańskim, zwłaszcza Cycerona, z powodu przejścia Labienusa, była ogromna. Cyceron nazwał Labienusa bohaterem (Labienum *ἥρώα* iudico); „*Labienus vir mea sententia magnus*”.³² Cyceron uważał, że Labienus zadał Cezarowi cios: „*dedit illi dolorem; maximam autem plagam accepit, quod is, qui summam auctoritatem in illius exercitu habebat, T. Labienus, socius sceleris esse noluit; reliquit illum et nobiscum est*”.³³

Labienus rozgłaszał fałszywe, jak się okazało, wiadomości o Cezarze, jego braku zaufania do żołnierzy itp. Zdaniem Cycerona, enuncjacje Labienusa dodały Pompejuszowi odwagi („*cuius adventu Cnaeus noster multo animi habet*”). Są to jednak bardzo subiektywne zresztą oceny Cycerona, który przez cały okres wojny zarzucał Pompejuszowi brak odwagi, co wynikało z faktu, że i on i obóz senacki nie podzielali planu strategicznego Pompejusza.³⁴ Ten, jako stary i wytrawny żołnierz, realnie oceniał sytuację, a jego plany storpedowane przez zaskoczenie ze strony Cezara, były realizowane z opóźnieniem wynikającym z faktu, że obóz senacki chciał bronić Rzymu, a następnie stawić napastnikowi opór w Italii.³⁵ Nie ulega wątpliwości, że enuncjacje Labienusa były korzystne dla obozu senackiego, który uwierzywszy słowom byłego legata Cezara, tym uporczywiej przeciwstawiał się Pompejuszowi. Cyceron liczył, że za przykładem Labienusa pójdą inni cezarianie („*multique idem facturi esse dicuntur*”³⁶). Wymienione pogłoski i oświadczenia Labienusa potwierdził Cezar.³⁷ Ap-piusz Klaudiusz, który przyprowadził Pompejuszowi z Galii dwa legiony,

³¹ Münzer: *op. cit.*, col. 266.

³² Cicero: *Ad Atticum* VII 13a 1 Orell.; *Ad Atticum* VII 13, 1 Mueller; *Ad Atticum* Ep. 13h 7; *Ad Atticum* VII 13b 7 Orell.

³³ Cicero: *Ad Atticum* VII 13, 1; VII 15, 3 Mueller; *Ad familiares* XVI 12, 4.

³⁴ Cicero: *Ad Atticum* VII 16, 2; VII 13a 3: [...] *iam aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus*; *Ad Atticum* VII 15, 3.

³⁵ Por. R. Kamienik: *Kwestia naczelnego dowództwa Pompejusza i ewakuacja Italii przez wojska republikańskie w wojnie domowej 49 r. p.n.e.* [w:] „*Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska*”, sectio F, vol. XIX, 1964, s. 57—85.

³⁶ Cicero: *Ad familiares* XVI 12, 4.

³⁷ Caesar: *Bell. civ.* III 87.

także rozgłaszał te same wiadomości. Powiadał on, że legiony Cezara, skoro tylko przekroczą Alpy, przejdą na stronę Pompejusza. Plutarch przedstawił tę sprawę następująco: „Ale teraz dowódcy Pompejusza, którzy te wojska przyprowadzili do Rzymu, zaczęli rozsiewać wśród tłumów pogłoski na temat Cezara zniesławiające go i krzywdzące, w ostatecznym jednak wyniku zgubne dla samego Pompejusza; bo one to właśnie omyliły go tylko pustymi nadziejami (że przejdą na stronę Pompejusza, gdy tylko przekroczą Alpy).” Podobnie relacjonuje te fakty Appian, ale u niego znajdujemy dodatkowe momenty: „Żołnierze, których ze wspomnianych względów Pompejusz wysłał był Cezarowi, rozpuszczali wiele różnych wieści wrogich dla Cezara i zapewniali Pompejusza [...] że przejdą na jego stronę, gdy tylko przekroczą Alpy. A mówili to albo z nieświadomości, albo przekupieni.”³⁸ Jednocześnie dochodziły do Rzymu częściowo zgodne z prawdą, ale rozdmuchane i wyolbrzymione wieści o niepowodzeniach Cezara w Galii. Pisał o nich do Cyncerona M. Celiusz.³⁹

Żołnierze legionów przyprowadzonych z Galii, zwanych również *legiones Appianeae*, rozpowszechniali, podobnie jak później Labienus, fałszywe wieści, odpowiadające Cezarowi, uspiły bowiem czujność Pompejusza, który oświadczył podobno w senacie na początku 49 r., że Cezar nie ma zaufania do swych legionów.⁴⁰ Appian podaje, że albo ci żołnierze nie znali faktycznego stanu rzeczy, albo byli przez Cezara przekupieni.⁴¹ Przebieg wojny domowej dowodzi, że wszystkie te enuncjacje nie odpowiadały rzeczywistości, i kto wie, czy nie były w istocie inspirowane przez samego Cezara.

W swych *Commentarii de bello civili* Cezar przemilczał ucieczkę Labienusa; nie sprawiła mu ona zapewne przyjemności, ale ją zlekceważył. Miał mu nawet odesłać bagaże i pieniądze, co było dowodem wspaniało-

³⁸ Plutarch: *Caesar* 29; Appian: *Bell. civ.* II 30.

³⁹ Cicero: *Ad familiares* VIII 1, 3.

⁴⁰ Według Cezara: *Bell. civ.* I 6, 1 Pompejusz miał stwierdzić, że znane mu są niechętnie nastroje wśród żołnierzy Cezara, których nie zdoła on nakłonić, by stanęli w jego obronie lub poszli za nim.

⁴¹ Appian: *Bell. civ.* II 30; Cezar wprawdzie ubolewa, że zabrano mu dwa legiony i to podstępnie, ale trudno tu pomówić go o szczerłość. Obdarowani sowicie przez Cezara żołnierze tych legionów nie chcieli się bić i Pompejusz nie miał do nich zaufania. Warto jednak zwrócić uwagę, że i Cynceron uważał, że zabrano te legiony Cezarowi podstępnie a więc tak, jak to sformułował Cezar: *Bell. civ.* I, 9, 4: „*retineri legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae*”; Cicero: *Ad Atticum* VII 13, 2: „*spes omnis in duabus insidiose retentis, paene alienis legionibus*”. Dodajmy do tego, że w liście do Cezara Cynceron stwierdzał wbrew temu, co faktycznie sądził, iż wyrządzono mu krzywdę, Cicero: *Ad Atticum* IX 11 A: „*iudicavique eo bello te violari contra cuius honorem populi Romani beneficio consessum inimici atque invidi niterentur. Sed ut eo tempore non modo ipse fautor dignitatis tuae sui verum etiam ceteris auctor ad te adiuvandum [...]*”.

myślności, podobnie jak później, kiedy spalił, nie przeczytawszy, korespondencję Pompejusza.⁴² Cezar dawał dowody na to, że nie gniewa się na zbiega i zdrajcę, choć możliwe, że tradycja o odesłaniu bagaży jest jedną z legend jakich wiele o Cezarze. Przekonanie Cynceron, że Labienus zadał Cezarowi cios i to bardzo bolesny, nie odpowiada prawdzie, choć niewątpliwie stracił on zdolnego i zasłużonego dowódcę, który wiele wiedział i mógł Pompejuszowi zdradzić jego plany.⁴³ Jednakże enuncjacje Labienusa były Cezarowi „na rękę”.

Nasuwa się pytanie, jak Pompejusz przyjął Labienusa? Spotkanie ich nastąpiło w kwaterze Pompejusza w Teanum Sidicinum, dokąd przybyli L. Cezar i konsulowie.⁴⁴ Nie ulega wątpliwości, że Pompejusz wysłuchał z zadowoleniem wieści Labienusa o słabości Cezara, a Cynceron stwierdzał, że dodały one mu odwagi, ale jednocześnie żałował, że Labienus przybył zbyt późno, nie doszłoby bowiem do opuszczenia Rzymu, *Ad Att.* VII 12,5; „*si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratum et senatum Romae offenderet, magno usui nostrae fuisset*”.

W końcu stycznia Pompejusz wraz z Labienusem udali się do owych dwóch legionów przyprowadzonych z Galii.⁴⁵ Mając Labienusa, Pompejusz zamierzał zapewne pozyskać sownie obdarowanych przez Cezara przed odmarszem żołnierzy. Jeden z tych legionów, legion piętnasty, był pod dowództwem Labienusa w czasie leż zimowych w 52 r, a Drumann przypuszcza, że jest on jednym z czterech legionów, którymi dowodził Labienus podczas oblężenia Lutecji.⁴⁶ Wyniki tej inspekcji były jednak,

⁴² Plutarch: *Caesar* 34, 2—3; *Pompeius* 64, 3; Münzer: *op. cit.*, col. 266; Tyrrel: *op. cit.*, s. 437.

⁴³ Cassius Dio XLI 4, 2.

⁴⁴ O przybyciu Labienusa do kwatery Pompejusza pisze Cynceron w liście do Attyka, *Ad Atticum* VII 13a, (7): „*Labienus [...] Teanum venit ad VIII Kal. Ibi Pompeium consulesque convenit. Qui sermo fuerit et quid actum sit, scribam ad te, cum certum sciam. Pompeius a Teano Larinum versus profectus est a.d. VIII Kal. Eo die mansit Venafri. Jam aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus. Sed ego nondum habeo, quod ad te ex his locis scribam; ista magis exspecto, quid illi adferatur, quo pacto de Labieno ferat, quid agat Domitius in Marsis, Iguvi Thermus. P. Attius Cinguli, quae sit populi urbani voluntas, quae tua coniectura de rebus futuris*; por. Cicerone: *Ad familiares* XIV 44; *Ad Atticum* VII 13b 3; 15, 3.

⁴⁵ Cicerone: *Ad Atticum* VII 15, 3: „*Pompeius ad legiones Appianas est profectus, Labienum secum habet*”; *Ad Atticum* VII 16, 2: „*Labienum secum habet non dubitantem de imbecillitate Caesaris copiarum*”. *Ad Atticum* VII 20, 1; L. Holzappel: *Die Anfänge des Bürgerkrieges zwischen Caesar und Pompeius* [w:] *Klio* IV 1904, s. 351—357.

⁴⁶ Drumann - Groebe: *op. cit.*, Bd. III, s. 704, nota 3; Dodajmy, że również legion XIII, z którym Cezar przekroczył w styczniu 49 r. Rubikon, a który stacjonował pod dowództwem Cezara w Ariminum w przededniu uderzenia na Italię, znajdował się pod komendą Labienusa, gdy ten zarządzał Galią Przedalpejską.

jak można sądzić, nikłe, bowiem Pompejusz nadal nie miał zaufania do żołnierzy tych dwóch legionów galijskich. Uzasadniając fakt, że nie może pośpieszyć na pomoc Domicjuszowi Ahenobarbowi w Korfinium, Pompejusz orzekł, iż nie dowierza tym żołnierzom. Cynceron stwierdzał to samo w liście do Attyka *Ad Att.* VII 13,2; „*spes omnis in duabus insidiosae retentis, paene alienis legionibus*”. W czasie przeprawy do Grecji obydwaj legiony zostały jako pierwsze załadowane na okręty i przewiezione na wschód.⁴⁷

Z drugiej strony, przybycie Labienusa skomplikowało sytuację Pompejusza, wzrosły bowiem nadzieje republikanów i pewność rychłego zwycięstwa, krytykowano go więc za opuszczenie Rzymu i wycofywanie się na południe. Pompejusz zdawał sobie sprawę, że starcie z legionami Cezara może tylko doprowadzić do katastrofy, od samego początku zmierzał więc do ewakuacji Italii i przeniesienia wojny na Wschód. Obóz senacki, a również Cynceron, uznał to za dowód tchórzostwa i przyznanie się do własnej słabości. Rozdźwięki między Pompejuszem i senatem, który nie podzielał jego planu działania i prowadzenia wojny, musiały wzrosnąć.

W pewnych jednak punktach Pompejusz i Labienus byli ze sobą zgodni; chodzi o stosunek do Cezara i nieprzejednaną niechęć do jakichkolwiek z nim pertraktacji. Stanowisko Pompejusza w tej sprawie jest zrozumiałe, ale i Labienus mógł obawiać się, że gdyby doszło do porozumienia, to Cezar zażądałby prawdopodobnie wydania zbiega, a nie mógł przecież oczekiwać od niego przebaczenia.

W odwróceniu Pompejusza na południe jest jednak wyłom, i możliwe, że pod wpływem enuncjacji i nadziei, jakie snuł Labienus, Pompejusz wstrzymał odwrót i zdecydował się stawić czoło Cezarowi w Picenum.⁴⁸ Według L. Holzapfela, pod wpływem Labienusa, który podsycił optymizm i robił nadzieje na łatwe zwycięstwo nad Cezarem, Pompejusz postanowił, choć na krótko, wstrzymać odwrót.⁴⁹ Cynceron pisał do Attyka o rozmowie z Pompejuszem, który miał mu oświadczyć, że za kilka dni będzie miał silne wojsko i uderzy na Cezara na obszarze Picenum, a wszys-

⁴⁷ *Legiones Appianae* — Ciceron: *Ad Atticum* VII 20, 1; [...] *cohortes legionum Appianarum non firmissimarum*; *Ad Atticum* VIII 12c 3; VIII 12d 1: [...] *cum his legionibus de quarum voluntate dubitamus*; VIII 12a 3—4: „[...] *ut ad has XIII cohortes, qua dubio animo habeo*”; Holmes: *op. cit.*, vol. II s. 314; III s. 25. Legiony te były się jednak pod Farsalos, Caesar: *Bell. civ.* III 88, 1; Holzapfel: *op. cit.*, s. 366.

⁴⁸ Kamienik: *Kwestia naczelnego dowództwa Pompejusza i ewakuacja Italii przez wojska republikańskie w wojnie domowej 49 r. p.n.e.* [w:] „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sectio F, vol. XIX, 1964, s. 79.

⁴⁹ Holzapfel: *op. cit.*, s. 381.

cy będą mogli wrócić do Rzymu.⁵⁰ Holzapfel zwrócił uwagę, że w korespondencji Cyncerona z okresu między 25 I i 4 II 49 r. nie ma mowy o ucieczce, choć poprzednio Cynceron pisał o niej niemal w każdym liście, a w dniu 2 II (*Ad Att.* VII 17,1) pisał o niej w czasie przeszłym. Kurt von Fritz również zauważył, że nie ma mowy o dalszej ucieczce, a Cynceron stwierdził, że została ona powstrzymana („*fuga repressa est*”).⁵¹

Jest nader interesujące, że Labienus w obozie republikańskim nie odegrał takiej roli, jakiej oczekiwał; ustępował zawsze Pompejuszowi, a po jego śmierci również pozostawał w cieniu.⁵² Należy nadmienić, że entuzjazm Cyncerona z powodu przybycia Labienusa ostygł; nie cenił go już tak wysoko, nie nazywał go bohaterem i mężem wielkiego umysłu. W dodatku Cynceron wiązał swe nadzieje z ewentualnym przybyciem z Hiszpanii Afraniusza i Petrejusza, *Ad Att.* VII 2,3; „*Afranium exspectabimus et Petreium. Nam in Labieno parum dignitatis*”. A więc rachuby związane z Labienusem zawiodły. Nie wiemy jednak, czy Pompejusz wysłał do Hiszpanii jakiegokolwiek polecenia; Cezar zaskoczył obóz republikański. Na ewentualne przybycie legionów Afraniusza i Petrejusza trzeba było czasu, a Cezar działał szybko i nadspodziewanie łatwo zajął Italię.⁵³

Prócz nieustępliwości wobec Cezara Labienus deklarował bezgraniczną wierność Pompejuszowi. Gdy w czasie oblężenia Dyrrachium Cezar próbował nawiązać za pośrednictwem Scypiona pertraktacje z Pompejuszem, ten po przemówieniach Labienusa i Fawoniusza odrzucił je. Labienus zapewniał Pompejusza, że nigdy, niezależnie od przebiegu wydarzeń, nie opuści go. Według słów Cezara, które Tyrrel uznał słusznie za przesadzone, Labienus pod Dyrrachium miał oświadczyć, że powróci do obozu jedynie jako zwycięzca. Również Cynceron powiada, że Labienus wyrażał się z lekceważeniem o legionach Cezara, a wychwalał plan Pompejusza.⁵⁴ Potraktowanie przez Labienusa żołnierzy Cezara, którzy dostali się do niewoli, byłoby równie charakterystyczne. Labienus zelżył ich,

⁵⁰ Cicero: *Ad Atticum* VII 16, 2; K. von Fritz: *Pompey's Policy before and after the Outbreak of the Civil War* [w:] *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. XIII, 1942, s. 151; Kamienik: *op. cit.*, s. 79.

⁵¹ Holzapfel: *op. cit.*, s. 381; Fritz: *op. cit.*, s. 151.

⁵² Münzer: *op. cit.*, col. 270.

⁵³ Ferrero: *op. cit.*, s. 214; przed odjazdem z Brundizjum Pompejusz wysłał do Hiszpanii Wibulliusza Rufusa, a do Marsylii L. Domicjusza Ahenobarba. Ferrero: *op. cit.*, s. 214 stwierdza, że Pompejusz dopiero teraz przypomniał sobie o legionach na Półwyspie Iberyjskim.

⁵⁴ Plutarch: *Pompeius* 68, 1; Caesar: *Bell. civ.* III 19, 8; III 57; III 13; III 87, 6; *in consilio Caesaris vires stolide extenuavit iuravitque, se nisi victorem in castra non reversurum*. Münzer: *op. cit.*, col. 267 uważa, że Labienus nie mógł liczyć na pobłażliwość Cezara.

a następnie kazał stracić. Cezar nadmienia, że Labienus postąpiwszy tak, chciał zyskać większe zaufanie w obozie Pompejusza, *Caesar BC III 71*: „[...] *quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerent veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.*”⁵⁵

Labienus przepowiadał, że po sukcesie pod Dyrrachium wojna szybko skończy się, a byłoby hańbą, gdyby pozwolono Cezarowi uciec i gdyby zwycięzcy uciekali jak pokonani. Dotyczy to niezwykle interesującego, a odrzuconego przez Pompejusza projektu Afraniusza, by zostawiwszy Cezara w Grecji, wrócić do Italii. Cezar pozostawiony na Wschodzie zostałby odcięty od Italii, a przede wszystkim od swej bazy w Galii. Podobny, bardzo śmiały plan wysunął będący na służbie perskiej Grek Memnon w czasie, gdy Aleksander Wielki, podjąwszy wyprawę na Persję, znalazł się w Azji Mniejszej. Możliwe, że stanowisko Pompejusza, który miał powiedzieć, że nie chciałby uciekać z Italii po raz drugi, należy tłumaczyć obecnością Labienusa, ten bowiem przekonywał, że wojska Cezara na skutek braku żywności i głodu przejdą niebawem na stronę republikanów. Wiemy, że po sukcesie pod Dyrrachium republikanie parli do konfrontacji i krytykowali Pompejusza, który zachowywał daleko posuniętą ostrożność, a Cyceron stwierdził, że Pompejusz właściwie już nie dowodził, *ex eo tempore vir ille summus nullus imperator fuit.*⁵⁶ Przechodzimy więc do sytuacji, w której Pompejusz, wbrew dotychczasowej taktyce, zdecydował się na bitwę pod Farsalos. Plutarch charakteryzuje ją następująco: „[...] wojsko Pompejusza wysoce lekkomyślnie wzbilo się w pychę, tak że owdądło nawet swoim wodzem i wbrew jego doświadczeniu wojennemu rzuciło się do walki”⁵⁷ „[...] Ostatecznie więc pod naciskiem wszystkich tych głosów Pompejusz, choć niechętnie, zwinął obóz i poszedł w ślad za Cezarem [...] Ale Pompejusz i teraz (tj. pod Farsalos) chciał wrócić znowu do poprzedniego planu [...] Natomiast całe jego otoczenie było tak rozuchwalone i tak pewne zwycięstwa, że uważając swe nadzieje za samą rzeczywistość [...] wobec tego Pompejusz odstąpił w końcu od swych rozumnych zamierzeń i poddał się ich naciskowi”⁵⁸

⁵⁵ *Caesar: Bell. civ. III 71; Plutarch: Pompeius 66; Appian: Bell. civ. II 63; odpowiedź Pompejusza, że nie chciałby uciekać po raz drugi u Plutarcha: Pompeius 66, 4; także u Lukana: Pharsalia VI 316; Gelzer: Pompeius, s. 219; J. van Ooteghem: Pompée le Grand, Bâtitseur de l'Empire, Bibl. de la Fac. de Philos. et Lettres de Namur, fasc. 19, Louvain—Paris 1954, s. 615.*

⁵⁶ *Cicero: Ad familiares VII 3, 2; Ooteghem: op. cit., s. 609; Kamienik: Wojna Cezara z Pompejuszem na Wschodzie [w:] Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio F, vol. XXI, 1966, s. 180.*

⁵⁷ *Plutarch: Caesar 42; Appian: Bell. civ. II 71.*

⁵⁸ *Plutarch: Caesar 42; Appian: Bell. civ. II 67; Caesar: Bell. civ. III 86: quorum omnium hortatu statuerat proelio decertare; Kamienik: op. cit., s. 180.*

Jeżeli rachuby republikanów na zwycięstwo były tak silne i wzmogła się krytyka Pompejusza, to podzielał je przede wszystkim Labienus, który podsyczał nastroje. Powołując się na wróżby, Labienus przepowiadał Pompejuszowi, niezależnie od dotychczasowych niepowodzeń, ostateczne zwycięstwo w wojnie z Cezarem.⁵⁹ Aluzje do tych przepowiedni znajdujemy u Lukana IX 549: *maximus hortator scrutandi voce deorum eventus Labienus erat*. Pompejusza nazywano drugim Agamemnonem i nie słuchano go.

Należy uznać za trafną hipotezę E. Meyera, według którego właśnie Labienus nakłonił Pompejusza do stoczenia bitwy pod Farsalos, ukazawszy mu rozległą równinę tesalską, doskonały teren dla konnicy, która miała, jego zdaniem, odegrać decydującą o losach bitwy rolę. Decyzja republikanów o przyjęciu bitwy była Cezarowi bardzo na rękę wobec głodu i chorób, jakie szerzyły się w jego obozie, doprowadzając armię do rozkładu.⁶⁰

Pompejusz nie był autorem bitwy pod Farsalos, która okazała się katastrofą dla wojsk republikańskich; dotąd konsekwentnie unikał on starcia z wojskami Cezara, tym razem uległ jednak tym nastrojom dla ratowania, jak można przypuszczać, własnego autorytetu. Appian powiada, że to jakiś bóg zwiódł Labienusa (θεοῦ παράγοντος), który nakłaniał, by ścigać Cezara i stoczyć z nim bitwę.⁶¹ Plutarch podaje, że nikt nie pozwalał Pompejuszowi działać według własnego planu.⁶²

Obraz Pompejusza po klęsce pod Farsalos jest wytworem historiografii rzymskiej. Tradycja przekazana, zwłaszcza przez Plutarcha, przedstawia Pompejusza, który uciekł, zostawiwszy swe wojska na placu boju; gdy dostrzegł, co się stało, był zupełnie załamany, w niczym nie przypominał wodza. Appian pisze, że „Pompejusz stracił zupełnie równowagę ducha, odszedł zwolna do obozu i wszedłszy do namiotu, siedział bez słowa, tak jak podobno Ajaks, syn Telamona”.⁶³ „Pompejusz widząc — jak pisze Plutarch — że jego jazda załamała się, przestał być sobą, zapomniał o swym tytule Wielkiego Pompejusza, ale jak ktoś, komu wola bogów odbierze rozum (czy porażony klęską jakby przez bogów zesłaną), odszedł w milczeniu do swego namiotu i siedząc tam czekał, co z tego wyniknie”. Po-

⁵⁹ Münzer: *op. cit.*, col. 268.

⁶⁰ Meyer: *op. cit.*, s. 315 i n.; Labienus jako dowódca jazdy — Plutarch: *Pompeius* 68, 1.

⁶¹ Appian: *Bell. civ.* II 62; Pompejusz wyraźnie unikał starcia z wojskami Cezara — Plutarch: *Pompeius* 67, 1. O atakach na Pompejusza i sporach w jego obozie — Plutarch: *Caesar* 41; *Caesar: Bell. civ.* III 82; Pompejusz jako nowy Agamemnon — Plutarch: *Pompeius* 67, 3; *Caesar* 41; Appian: *Bell. civ.* II 67; Cassius Dio XLII 5, 5.

⁶² Plutarch: *Caesar* 33.

⁶³ Appian: *Bell. civ.* II 81; Plutarch: *Pompeius* 73, 1.

dobnie czytamy u Appiana: „[...] bóg najwidoczniej już mu nie sprzyjał, podobnie jak i w innych okolicznościach w toku całej tej wojny. Powolny bowiem i ociężały przez całą wojnę, wbrew swojej naturze, niechętnie przygotowywał się do bitwy na nieszczęście własne i swoich doradców”. Dodajmy do tego wypowiedź Cezara: „[...] Pompejusz dopadłszy konia, zerwał odznaki imperatora i tylną bramą wymknął się z obozu, pędząc co koń wyskoczy [...] mówiono, że nieustannie skarżył się na zawód, jaki go spotkał od ludzi, po których spodziewał się zwycięstwa — uważał ich nieomal za zdrajców”.⁶⁴ U Lukana Pompejusz — to cień wielkiego człowieka (*magni hominis umbra*), a Liwiusz stwierdził, że długi żywot Pompejusza wydał go losowi, który się od niego odwrócił. Seneka uważa, że Pompejusz, którego pchała do wojen szalona żądza fałszywej wielkości, osiągnął szczyt sławy w wojnie z Mitrydatesem, a szczęście wyniosło go do wielkości Aleksandra Wielkiego; szkoda jednak, że nie zmarł w Neapolu, gdzie ciężko zachorował, byłby bowiem odszedł w aureoli najwyższej chwały. Tak samo więc jak u Liwiusza, wcześniejsza śmierć byłaby dla Pompejusza większym szczęściem. Pompejusz, sławny niegdyś, dożył tego wieku — powiada Florus — by z tym większą hańbą uciec konno. Odwrócenie się od Pompejusza jego fortuny akcentuje również Wellejusz Paterkulus (*a se discordante fortuna*). Zmienność i niepewność losu na przykładzie Pompejusza podkreśla także Kasjusz Dion.⁶⁵

Fakt ustępstwa ze strony Pompejusza tłumaczono w literaturze historycznej różnorodnie. Jego stan psychiczny, załamania się po bitwie pod Farsalos E. Ciaceri usiłował wyjaśnić tym, że w ostatnich latach chorował, co przyćmiło jego wolę i stępiło hart ducha. Podeszłym wiekiem, choć Pompejusz liczył dopiero pięćdziesiąt osiem lat, uzasadniał zachowanie się Pompejusza G. Ferrero: „[...] zmęczony starzec nie mógł oprzeć się pierwszej próbie, której miał stawić czoło od wyprawy przeciw Mitrydatesowi”. Zdaniem M. Gelzera, Pompejusz dał pod Farsalos dowód swego niedołęstwa, a według W. E. Caldwell'a opuściła go po prostu jego *felicitas*.⁶⁶

⁶⁴ Plutarch: *Caesar* 45; *Pompeius* 73, 1; *Caesar: Bell. civ.* III 96; Appian: *Bell. civ.* II 67.

⁶⁵ Lukan — patrz J. Girard: *Le poète républicain sous Néron* [w:] „Revue des Deux Mondes”, 1875, t. 10, 15 juillet, s. 434—435. Livius IX 17, 6; Seneca: *Epistulae ad Lucilium* 94, 64; *Ad Marc. cons.* 20, 4; F. Oertel: *Alexander der Grosse*, *Kriegsvorträge der Univ. Bonn*, Heft 107, 1943, s. 17; Gelzer: *Pompeius*, s. 134; Florus II 13, 51; Velleius Paterculus II 53; Cassius Dio XLII 5.

⁶⁶ E. Ciaceri: *Le febrì di Pompeo* [w:] „Il mondo classico”, 1931, s. 39—45; Ferrero: *op. cit.*, t. II, s. 247; Gelzer: *Pompeius*, s. 255; por. Stoffel: *op. cit.*, t. II, s. 26; W. E. Caldwell: *An Estimate of Pompeius* [w:] „Studies Presented to David Robinson on his Seventieth Birthday”, vol. II Washington University, Saint-Louis, Missouri 1953, s. 963.

To już Ciceron pisał w liście, że Pompejusz pobity w najhaniebniejszy sposób, utracił obóz, sam jeden uciekł.⁶⁷ Jednakże pierwowzoru i źródeł tego dramatycznego, wręcz tragicznego opisu i charakterystyki Pompejusza należy szukać u Azyniusza Poliona, który brał udział w bitwie pod Farsalos i na którego dzieło powołuje się zarówno Plutarch jak i Appian. Obraz Pompejusza po klęsce pod Farsalos, jego charakterystyka i przypisywane mu niedołęstwo, nie odpowiada prawdzie. Jest to portret literacki, wytwór dramatyzującej historiografii rzymskiej, w dodatku nieprzychylny dla Pompejusza. Z dzieła historycznego Azyniusza Poliona, które nie zachowało się, a obejmowało dzieje od 60 do 44 r. przed n.e. i liczyło siedemnaście ksiąg, korzystał Plutarch, Appian, a z rzymskich pisarzy Liwiusz i Seneka. Azyniusz pisał również tragedie, które Wergiliusz oceniał wysoko, a jego dzieło historyczne także miało cechy dramatu.⁶⁸

Wróćmy jednak do Labienusa i jego roli po bitwie pod Farsalos, w której dowodził jazdą, a po klęsce ratował się ucieczką. Według świadectwa samego Cicerona, który w tym czasie znajdował się w Dyrrachium, Labienus miał mu donieść o klęsce pod Farsalos. Właśnie według Frontynusa, w Dyrrachium szukała schronienia część ocalałych po bitwie wojsk republikańskich. Według tegoż autora, Labienus miałby rozgłaszać i tym razem nieprawdziwą pogłoskę, że Cezar został pod Farsalos ranny.⁶⁹ Po ucieczce Pompejusza i rychłym jego zamordowaniu rozproszone wojska republikańskie znalazły się bez wodza. W obozie republikańskim nie było, jak okazało się, nikogo, kto mógłby Pompejusza zastąpić. W tych warunkach Labienus mógłby zająć miejsce Pompejusza, tak jednak się nie stało. Stracił zapewne zaufanie republikanów, zwłaszcza że jego rachuby nie sprawdziły się; jego koncepcje i plany zostały pogrzebane na polach bitwy pod Farsalos, która była również jego osobistą klęską.

Zgrupowaniem republikanów w Afryce dowodził też Pompejusz, Scypion Metellus. Znajdował się tu również Labienus, który jednak mu podlegał. W 46 r. doszło do bitwy pod Ruspina. Labienus i Petrejusz mieli nad wojskami Cezara przewagę, ale w czasie pościgu za nim Labienus został zrzucony z konia i uniesiony z pola bitwy, a Petrejusz wstrzymał pościg.⁷⁰ Po likwidacji zgrupowania w Afryce widzimy Labienusa w Hisz-

⁶⁷ Cicero: *Ad familiares* VII 3, 2; VII 3, 5; „*amisso exercitu et eo duce, in quo spes fuerat uno*”.

⁶⁸ Cicero: *De divinatione* I 32, 68; E. Kornemann: *Die historische Schriftstellerei des C. Asinius Pollio zugleich ein Beitrag zur Quellenforschung über Appian und Plutarch* [w:] „*Neue Jahrbücher für Philologie*” Suppl. XXIII 1896, s. 555 i n. J. André: *La vie et l'oeuvre d'Asinius Pollio*, Paris 1949.

⁶⁹ Frontinus: *Strategemata* I 17, 13; Appian: *Bell. civ.* II. 87.

⁷⁰ Appian: *Bell. civ.* II 95; Adcock: *op. cit.*, s. 666; Carcopino: *op. cit.*, s. 904—905.

panii, gdzie wraz z synem Pompejusza nadal walczył przeciwko Cezarowi. W bitwie pod Mundą padło wielu pompejańczyków, a Cezarowi przyniesiono głowy m. in. Warusa i Labienusa.⁷¹ Taki był kres próby odegrania samodzielnej roli przez byłego legata Cezara i zbiega. Wprawdzie Münzer zwraca uwagę, że po śmierci Pompejusza Labienus dał dowody dzielności i odwagi, wyrządził Cezarowi wiele szkód, jednakże samodzielnej roli nie odegrał i nie zdołał pokrzyżować planów Cezara.⁷²

РЕЗЮМЕ

В историографии в дальнейшем существует мнение, выдвинутое еще Цицероном, а поддержанное Р. Саймом, о причине перехода Лабiena на сторону республиканцев. Меткий тезис выдвинул также В. Друманн, который утверждал, что Лабien, перейдя на сторону Помпея, ничего лично не добился, а Цезарю не принес вреда. Мотивы бегства Лабiena неизвестны. Невозможно считать правильным суждение Р. Сайма, который утверждал, что Лабien как республиканец, не хотел принимать участия в нападении на республику, ибо вся политическая деятельность Лабiena свидетельствует о том, что он находился в этом же политическом лагере, что и Цезарь. Ведь вместе с Цезарем он перешел Рубикон. Следовало бы принять концепцию Ф. Мюнцера, основанную на суждении Диона Кассия, который утверждал, что Лабien соперничал с Цезарем. Перейдя на сторону республиканцев, Лабien уступал Помпею, а после его смерти держался в тени.

Перейдя на сторону врага нанес ли Лабien удар Цезарю? Хотя Цицерон утверждал, что Лабien принес много вреда Цезарю (*plagam asserit*), но это только его иллюзии. Цезарь обошел молчанием побег Лабiena, хотя несколько раз вспоминает о нем в *Commentarii de bello civili*. Мы не замечаем, чтобы Цезарь скорбил из-за предательства Лабiena, о котором отзывался всегда с явным пренебрежением. Лабien мог выявить Помпею тайну о Цезаре и его легионах, но это предательство все-таки в пользу Цезаря, ибо ослабляло бдительность врага и утверждало республиканцев в том, что Цезаря можно пренебрегать. Лабien стремился победить Цезаря, а Цезарь ударил в тот момент, когда республиканский лагерь не был подготовлен к войне. Декларации Лабiena были согласны с рассказами солдат галлийских легионов, уволенных Цезарем, а возможность того, что инспириатором этих, не соответствующих истине слухов, был сам Цезарь, выключить совсем не возможно.

Лабien, фактически, помог Цезарю ввести в заблуждение республиканцев, но он руководился личными побуждениями. Из предательства Лабiena Цезарь извлёк только выгоды, которые, по мнению автора, превысили потерпевший в этой войне ущерб. Вот почему Мюнцер утверждает, что Лабien причинил много вреда республиканцам, и тем самым глубже оценил Лабiena, чем Друманн. Помпей выслушал Лабiena, который поддержал сенаторов в их стремлении к вооруженному столкновению, что было вопреки Помпею. Сенаторы хо-

⁷¹ *Bellum Hispan.* 18, 31; *Appian: Bell. civ.* II 105; *Adcock: op. cit.*, s. 668—703; *Carcopino: op. cit.*, s. 948, 954.

⁷² *Münzer: op. cit.*, col. 170.

тели вооруженного сражения на территории Италии, с чем не соглашался Помпей, который проявлял далеко идущую осторожность, особенно после битвы при Дирахием, и поэтому его деятельность была подвержена критике. Помпей в своем лагере находился в оппозиции и к её укреплению внес свой вклад Лабием. Ситуация Помпея становилась все труднее. До битвы при Фарсале Помпею удалось противостоять, что не было на руку Цезарю, для которого затягивание войны равнялось катастрофе из-за трудностей в снабжении армии, голода, болезней.

При жизни Помпея, Лабием в лагере республиканцев не сыграл значительную роль, а после его смерти тоже не сумел выдвинуться вперед, уступая место другим. Действительность опровергла его ложные рассказы о Цезаре и его легионах. Лабием потерял доверие, его стали презирать. Это замечаем у Цицерона, а также и у Лукана, который называл Лавиена „ничтожным беглецом” — *transfuga vilis*.

R É S U M É

Dans l'historiographie il prévaut jusqu'ici l'opinion exprimée par Cicéron et soutenue par R. Syme concernant les raisons du passage de Labienus aux républicains, mais déjà W. Drumann proposa une thèse juste que Labienus, après le passage à Pompée, n'a gagné rien et qu'il a nui peu à César.

Les motifs du passage de Labienus ne sont pas clairs, mais on ne peut pas admettre les arguments de Syme, selon lequel, en apparence, Labienus en tant que républicain ne voulait pas participer à la guerre contre la république. En effet toute l'activité politique précédente de Labienus témoigne qu'il se trouvait dans le même camp politique avec César. Alors on doit plutôt admettre la thèse de Münzer, fondée sur Dion Cassius. Motif de la trahison, selon Münzer, était la rivalité avec César, avec lequel il avait toutefois passé le Rubicon. Après avoir passé aux républicains, Labienus n'a pas joué un rôle plus grand, ne s'est pas mis en tête, cédait à Pompée, et de même après sa mort il est resté, à vrai dire, en ombre.

Est-ce-qu'en effet Labienus, en passant à l'ennemi, a fait détriment à César. À la vérité, Cicéron constate que Labienus a donné un coup douloureux à César (*plagam accepit*), mais ce ne sont que ses illusions. César ignorait le passage de Labienus, malgré qu'il le mentionnait plusieurs fois dans ses *Commentarii de bello civili*. Nous ne remarquons pas, chez César, d'un regret à cause de la trahison de Labienus, duquel il se prononce toujours avec dédain. Labienus pouvait trahir à Pompée plusieurs secrets, mais tout ce qu'il racontait de César et des ses légions allait au-devant de celui-ci, parce qu'il affaiblissait la vigilance de l'ennemi et il affermissait les républicains dans la persuasion qu'on peut faire peu de cas de César. Labienus dessinait les possibilités de vaincre César malgré que celui-ci attaqua au moment où le camp républicain n'était pas préparé à la guerre. Les énonciations de Labienus étaient conformes à ce que les soldats des légions gauloises, dévouées à César, racontaient, et on ne peut pas exclure la possibilité que lui-même était inspirateur de ces rumeurs discordant de l'état réel. En effet, Labienus a aidé César à désorienter les républicains, malgré qu'il agissait sous l'influence des motifs personnels. Les profits tirés par César, par suite de la trahison de Labienus, non seulement récompensent, comme il semble, ses pertes, mais en outre ils les excèdent. À l'avis de l'auteur, Labienus, en effet, porta préjudice aux républicains, alors il va plus loin que Drumann dans la critique de Labienus. Pompée, sans doute,

avait entendu volontiers les relations de Labienus qui ont contribué à rendre rigide l'attitude des sénateurs s'opposant à son plan de faire la guerre. Ils tendaient au combat armé avec César sur le territoire de l'Italie, et plus tard, après la bataille de Dyrrachium, tandis que Pompée, en démontrant une grande précaution, n'était pas d'accord, en s'exposant aux attaques aigues et à la critique. Si l'opposition vis-à-vis Pompée, dans son camp, croissait et se consolidait, c'était Labienus qui contribuait au degré considérable à sa cristallisation, et la situation de Pompée devenait très difficile. La tendance au combat sur le champs de bataille, à laquelle Pompée s'opposait effectivement jusqu'à la bataille de Pharsale et à laquelle les républicains et Labienus tendaient, était la plus conforme aux désirs de César, auquel prolonger la guerre et rester dans l'inactivité équivaldrait à la catastrophe, en considération des difficultés de ravitaillement de l'armée en vivres, ainsi que de faim et maladies.

Du vivant de Pompée, Labienus n'a pas joué un grand rôle dans le camp républicain, mais de même après sa mort il ne pouvait pas se mettre en tête, en cédant sa place aux autres. La réalité faisait tomber ses récits mensongers concernant César et ses légions; ses calculs se sont trouvés illusoires, alors le doute à l'égard de la vérité de ses énonciations s'aggravait. Labienus a perdu la confiance, et même on l'a dédaigné, ce que nous observons surtout chez Cicéron. De même Lucain partageait la même opinion, en appelant Labienus un transfuge vil — *transfuga vilis*.